

BOZÓK FERENC

Magyar költők a moziban

BOZÓK FERENC (1973) Budapest

„A moziműsor után kutatsz vasárnap délután,
a feleséged és te túl vagy már a vacsorán.”

(Pajor Tamás, Neurotic együttes)

A fent idézett Pajor Tamás-dalszöveg legendássá vált a magyar alternatív zenei szubkultúrában, bár a kezdő mondat kissé helytelen. Helyesebb lenne így: a feleséged és te túl vagytok a vacsorán. Vagy: a feleséged éppen túl van már a vacsorán. Ez a *Brék* című (egyébiránt break helyett inkább rap) dalszöveg bizonyítja, hogy a nyolcvanas évek mainstream és underground popkultúrájába és szövegvilágába egyaránt beépült a mozizásnak a dalszövegíró által ekkor már banálisnak említett élménye vagy időcséplő, időtöltő szokása.

Mióta van Magyarországon mozi? A honi mozizás esetében egyáltalán nem beszélhetünk a kultúrában általában és közhelyesen emlegetett „hazai megkésettiségről”. A Lumière fivérek 1895. december 28-án Párizsban a Boulevard des Capucines 14. szám alatt megnyitották a világ első rendszeresen működő kinematográfját. A millennium frissességében és lázában sebesen világvárossá emelkedő Budapest sem késlekedett sokat. Pár hónapra rá már fővárosunkban is megjelenik a mozi, a Váci utcában, falra vetítve. Az első igazi magyar mozit Sziklai Zsigmond indította el az Andrassy út 41. szám alatt, 1896 júniusában, Ikonográf néven. Ezzel kezdődött a magyar mozi friss indulása, majd ezt követte a hosszú évtizedekig tartó, térben horizontálisan terjeszkedő, mennyiségben és minőségben felfelé ívelő, emelkedő pályája, tündöklése egészen korunkbeli viszonylagos hanyatlásáig.

Na, de mi közük a poétáknak a mozihoz? Különös szó a *mozi*. Amikor olvassuk vagy halljuk, különösebb etimologizálási szándék nélkül is azonnal, ösztönös nyelvérzéssel érezzük, hogy valamiképpen rövidített, sőt szinte becézett szóalkotás. Az érdem Heltai Jenőé. A mai olvasó számára ma már kissé avittasnak ható *Modern dalok* címen összegyűjtött versei a saját korában, a századforduló forrongó, mozgásban lévő Magyarországon vadonatújnak, erkölcsstelennek és merésznek emlegetett dalnoka izgalmat és eufóriát érezhetett, nem győzte kapkodni a fejét a meglehetősen provinciális és vidékies hangulatú Magyarországon szívében, a mil-

lenniumi ünnepek lázában égő fővárosban, ahol épp európai mértékkel is világvárossá emelkedett szemei előtt Budapest. Költői indulásakor Heltai már a budapesti jassznyelvet használja, de még a népdalok hangján ámuldozik. Merészen, vagányan emel be a költői megszólalásba akkor vadonatúj szavakat, mint például a *mozi*, *redakció*, *blazírt*, *impotens*, *toalett*, *szenzáció*, *gangster*, és sorolhatnám hosszan. A mára a nyelvünkbe szervesen beépült *mozi* szót éppen Heltai alkotta meg a *mozgóképszínház* túl hosszúnak vagy a *kinematográf* túl idegennek talált kifejezései helyett a *Dal a moziról* című könnyed kis versében. Ez a vers azért is unikális, mert nemcsak a rövidített egyéni szóalkotás, azaz a *mozi* szó szerepel a Heltai-versben, hanem a szó előzményei is, tehát nemcsak a szó születését, hanem a szülést, sőt a vajúdást is beleírta a versbe: „Szép kisasszony, / Tartson vélem, ha lehet, / Jöjjön egy projektográfba nézni mozgóképeket! / S mert a Berta, mert a Berta nagy liba, / Hát elment a mozi-mozi-mozi-moziba.” Ez az a visszavonhatatlan történelmi pillanat tehát, amikor a *projektográf* helyébe lép a *mozi* kifejezés. Ismeretes a szó konkrét születésnapja is, hiszen a *Dal a moziról* először a Fidibusz című lapban jelent meg nyomtatásban, 1907. április 12-én. Heltai nem kizárólag rajongói és befogadói oldalról kötődött a mozizáshoz, hisz konkrét moziérdekeltségei is voltak, mivel tulajdonosa és művészeti igazgatója volt a sikeres magyar filmgyártó cégnek, az ASTRA-nak.

A *kinematográf* szó lecserélésére vagy egyszerűsítésére egyéb kísérletek is történtek. Ma már megmosolyogtató „villamos színház” elnevezés, de próbálkoztak a „kini” rövidítéssel is, természetesen és szerencsére mindkét posztneológ szóalkotási kísérlet kudarcot vallott. „A világnak csak két nyelve, a magyar és az angol az, mely a kinematográfiára, közelebről a vetítőteremre már ekkoriban eredeti szót talált; a többi nyelvek mind a kinematográfiából vezették le a maguk szavait. (Kino, cinema, cinéma stb.)” (NEMESKÜRTY István, *A képpé varázsolt idő*, Magvető, 1983.) Heltainak egy másik művében,

a *Mozi* című versében már a felsorolásban említett *gangster* szót és Mickey egér nevét is említi. A már említett *Dal a moziról* című könnyed vers pedig túlnőtt az irodalmon, mivel a *Bernát* című dalos bohózatban Kálmán Imre zenét is szerzett hozzá, így a zongorával kísért, kuplésított szöveg a versolvasók szűk táboránál sokkal szélesebb publikum elé kerülhetett. A megzenésítés nagyban segítette a *mozi* szó elterjedését a pesti emberek körében, majd országosan is. A megzenésített, énekelt verset 1907. június 1-jén hallhatta először a Vígszínházban a nagyrédemű.

A mozi hálás témává vált a közbeszédben, de más dalban is előfordul. Talán még a Heltai-kuplédalnál is ismertebb lett a „Hallod-e Rozika, te, / Gyerünk a moziba be, / Tudok egy olyan mozit, hogy valami csuda!” refrénnel közismert dalocska (szövegíró Békeffi István, zeneszerző Eisemann Mihály). Az idézett Békeffi–Eisemann-dalocska még a zenével kísért némafilmek világát idézi: „Nincs ottan hangosfilm, csak zongora / És szól a Liszt-rapszódia / És csókolózik minden ember fia.”

Heltai nyomán később természetesen a jeles 20. századi magyar költők is járnak moziba, és bátran, egyre otthonosabban használják Heltai 1907-es, kezdetben még egyéninek és egyszerűnek szánt becéző szóalkotását. Lassan teljesen beépül a *mozi* szócska nemcsak a közbeszédbe, hanem a lírába, a lírai megszólalásokba, alkotásokba is. A mozikban nemcsak játékfilmek voltak, hanem olykor filmhíradók is. A mozi nemcsak szórakozás volt, hanem egyfajta megfizethető (!) szociális fórum is, fiatal munkásoknak kocsma helyetti, tartalmasabb kapcsolódási lehetőség, vagy kimenős cselédlányoknak meghitt és diszkrétan sötét találkahely. A *mozi* szót már Karinthy Frigyes is alkalmazza, a század tízes éveiben prológust ír egy cirkuszi filmhez. 1909-ben azonban még a *mozgófénykép* kifejezést használva ezt írja a Nyugatban: „A mozgófényképet az emberi lelemény legcsodálatosabb alkotásának tartom. Vakmerően és csodálatosan megközelítette a szédületes fogalmat: a halhatatlanságot.” Kisebb halhatatlanságnak nevezhető csakugyan, hogy egy valaha élt személyről nem csupán festmény, dagerrotípiá, később fotó marad az utókor számára, hanem mozgásával és hangjával együtt felidézhető az egész lénye. Kosztolányi pedig az összerántott távolságokra csodálkozik rá a *Homunculusz* című írásában: „Hatvan fillérért láttuk a Niagara-vízesést, az afrikai sivatag sziesztázó oroszlánjait, az indiai dzsungelék kígyóit.”

Ady Endre *Az undor óráiban* című versében kiégett, züllött önmagára passzív, külső szemlélőként tekint, mintha moziban nézné saját magát, önma-

gára használva a Rimbaud óta közismert részeg hajó allegóriát: „Bűnös, gyáva hajó, tűrd most már, / Hogy mozi-képként néztelek.” Csinszka visszaemlékezése szerint Ady nagy mozirajongó volt, tervezett írni egy Dózsa Györgyről szóló filmforgatókönyvet is (*Filmévkönyv*; 1960). Közel hasonló időszakban, 1918-ban írta Tóth Árpád a *Tavaszbresztése* című versét, amelyben randevút tervez egy szőke hölgygel, természetesen az egyik legfontosabb randevűhelyszínként egy budai kis meghitt mozit nevezve meg. Egy másik Tóth Árpád-versben (*Meleg van*) szintén szerelmi légyottra használja a mozitermet, ahol kánikulai és szerelmi hevületében vagy zavarában „véletlenül” barátnője lábához ér a költő lába. Ugyanezt teszi Juhász Gyula is a *Nyári mozidalban*, csak az ő versében nem a lábak, hanem a kezek közelítenek egymáshoz a sötét moziteremben. Hasonló mozis randevűjelenetet olvashatunk Somlyó Zoltánnál a *Titkos írás* című verses regényben is. A *falusi kislány Pesten* című Juhász Gyula-versben szintén megjelenik a mozilátogató egyszerű lány képe. Juhász Gyula *Aktuális strófák* című verse arról is tanúskodik, hogy a mozik a kávéházakhoz hasonlóan igen demokratikus helyek, mert nemcsak az egyszerű nép fiai-lányai, hanem az Orfeumot látogató módosabb közönség is betér időnként a mozik sötétjébe.

Babits Mihály köztudottan rajongott a moziért, és főleg a krimi kedvelte. Szabó Lőrincre is hatott Babits detektívfilmek iránti rajongása, említi is a *Centrál* című versében: „Mihály kocogott: Főúr, fizetek! / S mentünk, nézni detektívfilmeket.” Az 1920-as datálású *Detektívhistória* című Babits-versben már háromszor is említi a *mozi* szót, és az látszik, hogy a pesti nép szókincsébe ez a kifejezés ekkorra már aktívan beépült. Ezt igazolja Juhász Gyulának a Babits-vershez hasonlóan szintén 1920-ban keletkezett, *A moziban* című verse is. A Juhász-vers arról is árulkodik, hogy amerikai indiános filmek már a húszas években voltak a hazai vásznon is. Erről jut eszembe: gyerekkoromban indián fejdísz viseltünk, faltuk az indiános regényeket és a jugoszláv-keletnémet indiános filmeket moziban vagy alulfelül fekete sávosan a televízióban. Minap általános iskolásokat kérdeztem, néznek-e indiános filmeket, olvasnak-e még a gyerekek indiános regényeket, képregényeket. Nem, mivel nem készülnek ilyen alkotások manapság, így nem a mai gyerekek hibája, hogy az indiánokról még csak vizuális képük sincs. Korunkban a magyarországi indiánromantika leáldozott, Cseh Tamásék bakonybéli „komolyan vett indiánosdija” üdítő kivétel volt.

Kosztolányi egy Paul Morand-vers fordításában (*Füldő Douglas Fairbanks-szel*) nemcsak a *mozi*

FERENCZI KÁROLY, Mosolygó Kronosz, 2010

FERENCZI KÁROLY, Bálvány, 2014

szót említi, hanem Chaplin nevét is. Szintén Kosztolányitól tudhatjuk meg azt is, hogy a tízes években már moziplakátok, moziplakátok is voltak (*Ő, én szeretem a bús pesti népet*, 1913). József Attila az *Ars poetica* című versét 1937 februárjában írta: „rám vár a mozielőtteste / suhanc, a rosszulöltözött” verssora arról is árulkodik, hogy a mozi a harmincas években cselédlányoknak, kispénzű proletároknak, rossz öltözötű fiataloknak is megfizethető és szokott szórakozása volt. József Attila életében gyerekkora óta jelen voltak a mozival kapcsolatos emlékek, a *Curriculum vitae* című vallomások önéletrajzából tudjuk, hogy gyerekként vizet árult a Világ moziban, de a már említett *Ars poetica* mellett például az *Isten* vagy a *Tűz van!* című verseiben is feltűnik a mozi szó, a *Mondd, mit érlel...* című versében pedig arról is beszámol, hogy vannak olyan szegény családok, ahol „csak a nagy lány néz mozi”. A mozi mint a már többször említett legkivált kínáló rendezvény-helyszín természetesen végigkíséri a magyar lírát, a legfrissebb példát talán a kortárs Varró Dánielnek igen népszerű *Mozi* című verse szolgáltatja. A Varrótól megszokott könnyed játékosággal aktualizálja a moziban randevúzás mai

élményét mentolos Airwawe rágógumival, popcornnal, kólával, filmelőzetesekkel és a pláza szó említésével. A Varró-versben a szavak aktuálisak, maiak, míg a mozi sötétjében a szerelmesek intim összeborulása a régi mintát követi.

Gyerekkoromban, a nyolcvanas években szinte minden kerületnek volt mozija, sőt, a kisebb községeknek is. Szülőfalumnak, a mátraaljai Domszlónak minden péntek esti vetítésére beültem, függetlenül attól, hogy Bud Spencer osztogatta szokásos pofonjait, vagy épp egy szovjet propagandafilmet adtak. Mert a mozi előtt és után lehetett bandázni, találkozni. A vetítőterem (voltaképpen egy mozinak is használt kultúrház előadóterme) előtti előcsarnok volt a falusi fiatalok „chat-szobája”. Ma a falvakban egyáltalán nincs mozi, de számos kisvárosban sincs. A nagyobb városokban a mozizást a plázákban belüli multiplex-univerzum viszi tovább, bár ott is küzdelem folyik a nézőkért. A kisebb funkcionális mozik vagy art mozik sorban szűnnek meg vagy vegetálnak. A gyerekkoromról jut még eszembe a korabeli Első Emelet-dalszöveg: „Vigyázz, a díszletek valódiak, mozi az egész világ! / Forog a film, forog tovább-tovább, / soha-soha meg nem áll!” Soha-soha meg nem áll?

